

Kéziratos prédikációs kötet a XVII. század közepéről

A XVII. századi prédikációk forrásainak kutatása a ránk maradt szövegegyűjtéseknél szélesebb területet ölel fel. A nyomtatott és kéziratos prédikációk (készszövegektől vázlatokig, nyomtatványba való bejegyzésekig); útmutatók, liturgikus rendelkezések: külön vagy a pap egyéb tevékenységei között; prédikálás tanulását segítő szakirodalom (elméleti munkák); prédikálási segédkönyvek (prédikációk összeállításához); mintaprédikációk. Természetesen segíti a kutatást az eddigi szakirodalom is.

A kutatók kénytelenek megállapítani, hogy a pap által elmondott szavakat nehéz rekonstruálni, mert a ránk maradt szövegek (legyenek azok kész beszédek vagy kéziratos vázlatok) csak a mindennapi gyakorlatot szolgáló segédeszközök. Abban általában egységes a vélemény, hogy a kéziratos fogalmazványok közelebb állhatnak az elmondott beszédekhez, mint amelyek nyomtatásban megjelentek. Ma és mi is alaposabban kidolgozzuk, jobban stilizáljuk előadásainknál a nyomdába adott kéziratunkat.

1700-ig kinyomtatott magyar nyelvű prédikációs kötetek:

Telegdi Miklós (1577, 1578, 1580, 1638*), *Kopcsányi Márton* (1631), *Káldi György* (1631), *Pázmány Péter* (1636, 1695*), *Illyés András* (1690, 1692, 1696), *Landovics István* (1689).

A XVII. századból ránk maradt kéziratos prédikációs kötetek:

- *Csíksomlyói prédikációs kézirat*
(XVII. század első harmada, Csíksomlyói Ferences Könyvtár, I. 13.)
- *Csíksomlyói prédikációs kézirat*
(XVII. század első harmada, MTAK, Kézirattár, K 67.)
- *Csíksomlyói prédikációs kézirat*
(1670-es évek, két ciklus, olim: Csíksomlyó; mikrofilm, OSzK)

* A dőlt betűvel írott évszámok újrakiadást jelentenek.

- *Csiksomlyói prédikációk Stockinger Mátyástól*, 1690 körül (OSzK, Kézirattár, Quart. Hung. 1424.)¹
- *Prédikációk*, Pozsony, 1620-as évek (Pozsonyi Ferencesek Könyvtára, 7590. = Martin, Slovenská národná knižnica, RHKS 638.)
- *Káldi Márton SJ prédikációi*, 1620-as évek, 2 kötet (Budapest, Egyetemi Könyvtár és Gyulafehérvár, Batthyáneum.)²
- *Prédikációk*, Pozsony, 1630-es évek (Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 163.)³
- *Prédikációk*, Pozsony, 1650? (Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 162.)
- *Liptay István ecsegi plébános prédikációs gyűjteménye*, 1680-as évek (Vác, Egyházmegyei Könyvtár, 705240.)⁴
- *Bárkányi János halotti beszédeket tartalmazó kötete*, XVII. század második fele (Győr, Egyházmegyei Könyvtár, Ms. III. 4.)⁵
- *Conciones ecclesiasticae*, Nyugat-Magyarország, I–II, XVII. század harmadik negyede (OSzK, Kézirattár, Quart. Lat. 2754/1–2.)
- *Csete István: Sermones, I–VI.*, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Mss. C. 141–146. és Uő, *Sacri sermones III.*, [pars aestivalis], Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. I–150.⁶
- *Bencés (pannonhalmi) prédikációk*, 1700 körül (Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 163.)

A pap tanulmányai során elméleti és gyakorlati retorikai ismereteket szerzett, igazán jó szónokká azonban csak a folyamatos gyakorlás során vált. Felkészüléshez a segédkönyvek használatát az alábbi sorrendben javasolják

¹ A négy csiksomlyói kötetről: SZELESTEI N. László (2003), *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században – Csiksomlyói prédikációk*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 4.)

² Kolozsvárott Gábor Csilla irányításával készül Káldi Márton prédikációinak kiadása.

³ A kötetet röviden jellemeztem az MTA Irodalomtudományi Intézetében *A XVII. századi prédikálás gyakorlatáról* címmel tartott előadásomon (*Az értelmzés hatalma III.: A kora újkori kéziratok nyilvánosság működésének módszertani kihívásai és tanulságai*, 2017. márc. 29.). Az előadás megtekinthető: <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/16168/a-17-szazadi-predikalas-gyakorlatarol> (2019. jún. 30.)

⁴ SZELESTEI N. László (2018), *Liptay István prédikációi (1680-as évek – 1694 előtt) = Litterae vincimur*, szerk. BOROS István, TAKÁCS László, Budapest, Szent István Társulat. 43–55.

⁵ DOBÓ Éva Katinka (2005), *Bárkányi János halotti prédikációi*, szakdolgozat, Piliscsaba, PPKE BTK.

⁶ BALLA Lóránt (2017), *Csete István kéziratoss predikációi és Gyalogi János-féle kiadásai: Eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita predikációkban*, Kolozsvár, Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó. (Doktori dolgozatok, 20.) 71–83, 84–89.

a segédkönyvek: Biblia, bibliai magyarázatok, bibliai konkordancia, florilégiumok... végül: azonos témájú prédikációk. A leggyakoribb prédikálási mód a mintául kiadott beszédek követése volt. Ezért van minden régi egyházi könyvtárban sok prédikációkat tartalmazó kiadvány. A jól prédikáló papok tolmácsolási szinten birtokolták a latin nyelvet és anyanyelvüket is. Nem jelentett számukra gondot latin szövegek alapján anyanyelven prédikálni.

A prédikáló papoknak a trienti zsinat határozatai szerint meg kellett győzniük a hallgatókat saját igazukról, aminek egyeznie kellett az egyházi tanítással. Mindez a mintakövető prédikálás irányába tolta a prédikálási gyakorlatot, ráadásul ez könnyebb megoldást jelentett, mint önálló prédikációkat írni. Nem rendkívüli tehát (és ebben a kutatók között egyetértés van) az elődök szónoklatainak közvetlen felhasználása. A szakkönyvek is hangsúlyozták, hogy a pap csak az isteni Ige szócsöve, a szentté avatott egyházatyák, egyháztanítók, továbbá a sokszor, cenzúrai engedéllyel megjelent más sikeres szónokok esetében érzékeny korokban sem állt fenn a tévtanok hirdetésének veszélye.

A XVI. századtól a segédkönyvek nagy bősége jelent meg. Már nemcsak a Biblia, bibliai konkordancia, breviáriumi homíliák, florilégiumok, egyházatyák gyűjtőkötetei voltak hozzáférhetők, hanem prédikációs mintakötetek is, hogy az egyszerűbb papoknak segítséget nyújtsanak. Pázmány Péter prédikációinak közzétételekor előszavában így fogalmazott: „a plébánosok nem egyaránt tudósok, nem is egyaránt bévesek jó könyvekkel, és így a prédikáció-csináláshoz sem egyaránt érkeznek”. A közzétett prédikációkból az előforduló témák szerint lehetett építkezni: „amit egy helyen mondtam, azt okosan más vasárnap is előhozzák, sok új prédikációt csinálhatnak”. Bátorítást jelentettek e szavak ahhoz, hogy a pap nyugodtan szólhatott a hívekhez az elődök szavaival. Szónoklattani tanulmányaik során az tanul-ták, hogy mindig gondosan fel kell mérniük a közönség befogadóképességét. A mintabeszédek egyszerűsítéssel, a bonyolultabb részek elhagyásával általában tanulatlan hallgatóságnak is elmondhatóvá lehetett tenni. De már a XVII. században is léteztek a prédikálói önállótlan-ságot bíráló hangok, más prédikációjának az átvételét *furtum*-nak, lopásnak tulajdonították.⁷

2017-ben, az előző Scriptorium-konferencián *Liptay Istvánnak* a szakirodalmunkban eddig nem tárgyalt kéziratos prédikációi közül olyant mutat-tam be, amely művészi módon tolmácsolta *Alessandro Calamato* nyomtat-tott latin prédikációját. 2018-ban Kolozsvárott egy 1620-as évekből ránk maradt kéziratos prédikációs gyűjtemény forrásai közt *Guillelmus Pepin* és

⁷ Például az Budapesti Egyetemi Könyvtár A 160. jelzetű, az 1630-as években Pozsonyban és Nagyszombatban elmondott beszédeinek némelyike mellé egy XVII. századi kéz „*furtum ex Kaldi*”, „*furtum ex Kopcsany*” megjegyzést írta. SZELESTEI 2003:17 (1. sz. j.)

mások latin beszédgyűjteményeinek, valamint *Pázmány Péter* és *Vörösmarti Mihály* magyar nyelvű vitairatainak a felhasználásáról számoltam be.⁸ Most a Budapesti Egyetemi Könyvtár A 162. jelzetű prédikációs kötetének forrásait nyomozom.

A negyedrészt alakú, 94 főlíó terjedelmű kötet elejére egy kéz feljegyezte, hogy a kötetet 1650-ben Pozsonyban vásárolta.⁹ (A kötet, vagy annak egy része, 1650-előtt íródott.)

26 prédikáció, ezek közül csak egy a latin, amelyet Szent László napján mondott el a beszéd összeállítója (ff. 23–24). A szent király ünnepére szánt beszéd perikopa-magyarázat az ünnepen olvasni szokott evangéliumi részlethez: „Sint lumbi vestri procincti...”. (Luk. 12.) Szent Lászlóról e vázlatban említés sem történik. A beszéd végén álló feljegyzés szerint Dénesden (somorjai járásban) hangzott el: „Fuit dilatata in Dienesd in Festo S. Ladislai Regis et Confessoris. Infelicissima mihi illa dies.” Bizonyára a korban szokásos módon, a prédikáció végén szólt a szónok Szent László személyéről.

Tizenegy esetben tudtam kimutatni, hogy a kézirat összeállítója közvetlenül Pázmány Péter prédikációs kötetéből építkezett.

Van olyan vázlat, ahol a mintaszöveg pontos másolásáról van szó, még a kisebb átalakítás is ritka. (Áldozócsütörtökre, f. 5.)¹⁰ Más esetben Pázmány lineáris követése sok kihagyással valósul meg, a változtatás egyébként minimális. (Úrnapi beszéd, ff. 6–10v.)¹¹ A kéziratban újabb úrnapi beszéd következik a „Homo quidam fecit coenam magnam et vocavit multos...” (Luc. 14.) textusra (ff. 13–16v). Jó fogalmazású, az ószövetségi vendégségekről szól, mintáját sem magyarul, sem latinul nem találtam meg, de beleépül Pázmány Péter mennyei boldogságról írt beszédének propositióig szóló része is.¹²

A Péter-Pál-napi beszéd ugyancsak Pázmány prédikációjának meghúzásával került a kötetbe (ff. 25–28).¹³ Ugyanígy a Pünkösöd után 4. vasárnapi beszéd (ff. 34–36).¹⁴

Pünkösöd után 5. vasárnap Pázmány első beszédében *A gyilkosságról és haragról* szólt: külön kiemelve a margón a második rész kezdetét (*Ira*). A kézirat ugyanezen vasárnapra *De ira* címmel ellátott beszédet tartalmaz,

⁸ *Prédikálás Pozsonyban az 1620-as években (Szószék és hitvita Pázmány Péter környezetében)*. = *A dialógus formái a magyar régiségben (1450–1750)*. (Tudományos konferencia, Kolozsvár, 2018. május 3–5.).

⁹ „Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quinquagesimo emi Posonii”.

¹⁰ Vö. PÁZMÁNY Péter (1903–1905), *Összes munkái, VI–VII. kötet*, sajtó alá rend. KANYORSZKY György, Budapest, 1903–1905. (VII, 41–41.)

¹¹ Uo. 121–131.

¹² Uo. 137–138.

¹³ Uo. 752–757.

¹⁴ Uo. 180–185.

amely Pázmány beszédének második részéből kivonatolt szöveg. Az incipit az alábbi módon alakította át Pázmány szavait:

Pázmány	Kézirat
Nemcsak a gyilkosságot tiltotta Isten, hanem a haragot is, melyből (egyéb gonoszságok között) sokszor emberhalál következik. A harag nem egyéb...	Nemcsak a gyilkosságot több cégéres vétkekkel egyetemben tiltotta Isten, hanem a haragot is, melyből sokszor emberhalál következik. A harag nem egyéb...

Az elhagyásokban a beszédére készülő másoló, miként általában szokásos volt, mellőzte az auktoritásokat (ezeket a kinyomtatott beszédek legtöbbször latinul is tartalmazzák), csökkenti Pázmány érveinek számát is, a beszéd lineáris menetén azonban nem változtat (ff. 37–41).¹⁵

A Pütkösd utáni 6. vasárnapi beszéd szintén Pázmányból építkezik (ff. 41v–47).¹⁶ Ugyancsak forrása volt a Mária Magdolnáról szóló Pütkösd utáni 6. vasárnapi, Pázmánynál ritkán előforduló polemizáló beszéd is (ff. 47v–54v).¹⁷

Érdekes megfigyelést tehetünk a Pütkösd utáni 13. vasárnapi beszéd olvasása közben. A textus a bélpoklosok meggyógyítása. Pázmány erre a napra közölt beszédében említi, hogy „Más üdőben a mái evangéliomot fejtegetvén, nemcsak arrul szólottam, kicsodák az Istentül küldött igaz papok, kiket tartozunk hallgatni: hanem arrul is, mely nagy igazsággal kell a gyónásban lelki betegségünket kimutatnunk a pap előtt...”¹⁸ Könnyen vissza-kereshető, hogy a „más alkalom” a Nagyböjt III. vasárnapi ördögűzés textusához kapcsolódó II. beszéd, amely a penitenciatartásról szól. Kéziratunk egyik Pütkösd után 13. vasárnapra készített predikációja Pázmány böjti beszédét használta (ff. 76–79).¹⁹

Szent István király ünnepén (*In festo S. Stephani regis*, ff. 69v–73) szintén Pázmány egy vasárnapi, mégpedig a Vízkereszt utáni 6. vasárnapra kiadott I. predikációja volt kéziratunk mintája.²⁰ A kéziratok beszéd itt is a nyomtatott minta lineáris rendjében, annak meghúzásával jött létre. Apróbb szövegváltoztatás legfeljebb a kihagyott részek utáni összeillesztéskor akad. Tartalmi alapon történhetett a mintaválasztás, Szent István legendabeli tulajdonságai összevethetőek a Pázmány által már a beszéd címében

¹⁵ Uo. 195–215.

¹⁶ Uo. 232–248.

¹⁷ Uo. 741–750.

¹⁸ Uo. 400.

¹⁹ PÁZMÁNY 1903–1905:VI, 542–544.

²⁰ Uo. 394–416.

megfogalmazott mondandóval (*A tekéletes jóságnak és a jámborságnak méltóságáról*). A kéziratban az átvétel a propositióval kezdődik. Előtte Szent István magasztalását olvashatjuk. A panelekből összeállított dicséret esetleg a leíró önálló munkája, költői fogalmazás.

„Stephanus plenus gratia et virtute.

A sok nyomorúságok és inségek alá vettetett szerelmes hazánknek első királyában, Szent Istvánban, az isteni malaszt és jóságok úgy fénlettek életének minden napjaiban, mint a gyűrűben a drága gyémánt, mint a kerek kék égen a fényeskedő szép nap, mint csendes éjszakán a szikrázó csillagok, mint setét éjszaka a világoskodó lámpás. Azért méltán azt mondhatjuk felőle és azon szókkal dicsírhetjük, melyekkel régente dicsérte Dávid királt egy ékesen szóló bölcs asszony: Uram, bizony olyan vagy te, mint az Isten angyala, és okát adja, miért olyan, mint az Isten angyala, quia nec benedictione nec maledictione movetur etc. Azt is igazán mondhatjuk róla, amit Szent Jób írva hagyott: Oculus fui coeco, pes claudo etc. szeme voltam a vakoknak, lába a sántának etc. A pogányságban megáltalkodott magyar nemzetnek szeme voltam, medőn az igazságnak ismerésére hoztam. Lábok voltam, medőn elfogult akarattjokat, gonoszra lépő lábaikat megbékóztam, hogy kívánságok szerint ne járjanak. Ezeken kívül minden jóságos cselekedeteknek szép és jó illatja virági őbenne volt, hűtnek, reménségnek, szeretetnek, alázatosságnak, békesség türesnek, tiszta életnek, isteni szeretetnek nap után forgó sárga virágja, az állhatatosságnak puspánja etc., amint életének históriájából világosan kitetszik; egyszóval mindenféle jóságoknak eleven tüköre volt Szent István. Mivel azért nemcsak én, hanem énvélem csaknem mindnyájan tudjuk Szent Istvánnak szent életét és históriáját, én is e jelen való órában elmúlatom históriáját, hanem mivel őbenne mind jóságok feltaláltatnak, csak a jóságról szólok, és minek utána megmagyarázom micsoda a virtus, jóság, vagy tekéletes jámborság, rend szerént megmutatom hogy csak a jóság és jámborság az ember java, gazdagsága, nemessége, világi boldogsága; kérlek a dolognak nagy voltához alkalmaztassátok elméteket.”

A Budapesti Egyetemi Könyvtár A 162. jelzetű kéziratának készítésekor kéznél volt Pázmány Péter nemrég (1636-ban) megjelent beszédeit tartalmazó kötet,²¹ „prédikáció-csinálás”-kor Pázmány Péter óhajának megfelelően járt el a beszédek leírója. Pázmány kötetének ilyen korai mintakövetésére eddig nem ismertünk példát.

²¹ PÁZMÁNY Péter (1636), *Vasárnapokra és egynehány ünnepekre... prédikációk*, Pozsony. (RMNy 1659)